

Промова А. Єфименкової

відчитана на сьвятї І. Котляревського у Харкові 6 лютого ст. ст. 1899 р.

Невелику що до обсягу літературну спадщину zostавив нам Котляревський: „Енеїда“, „Наталка-Полтавка“, „Москаль-чарівник“ — отсе сливе і все. Невелика вона, ся спадщина, і по змістови, по крайній простоті своїй і по своїм змаганям. „Енеїда“, що її столітні роковини сьвяткуємо ми тепер, є пародія, що правда, надзвичайно висока по своєму протонародному, а навіть грубому на сучасний смак, гумору — але всеж таки лише пародія; „Наталка-Полтавка“ — не більше, як принадно-іділічний драматичний малюнок народнього життя, повний пісень, щось подібне до якоїсь оригінальної оперети; нарешті „Москаль-чарівник“ — дуже живий і веселий простацький жарт — і тільки. Звичайно, таку літературну спадщину ми повинні лічити за невелику. Але і в малій що до обсягу і змагань, і в невеликій що до кількості і змісту літературній спадщині можуть визначити ся величні творчі сили. Чи виявив їх Котляревський? Так, безперечно, він був талановитою людиною; критичний велетень — время — зробив уже свій непохибний присуд над його літературними творами. Те, що прожило сто років і ще має змогу передаватись нащадкам, як живий літературний вжиток, безперечно помічено печатю талану. Сто років — се важкий критичний іспит, котрий побіч з творами народньої поезії витримують не дуже численні твори штучної літератури. І наколи талант Котляревського видержав і сей важкий іспит, то ніякого другого йому і не треба.

Але всеж таки я насьмілююсь казати, що не має печати гениальности на літературному обличю Котляревського. Маючи без-

перечний талан, він не належав до тих виключних натур, в котрих творчі сили заволодівають усім чоловіком, підклоняють його собі своїм иноді навіть неясним чоловікові цілям, роблять з нього часто навіть мимо волі своїм жерцем, а буває так, що і жертвою. Ні, Котляревський не належав до таких людей.

Досить сказати, що умер він не жонатим, маючи майже 70 років, і за сей так сказати - б повний речинець, даний природно задля житевої обіходки середньому чоловікові, маючи обставини життя, правда, не розкішні, майже бідні, але всеж таки вільні від материяльної недостатчі, від острих турбовань та скорбот — він всеж таки залишив нам лише те, що залишив.

Але і се мале, се дрібничка, так сказати-б, викинута талановитим чоловіком, мов випадковий плід вільного часу, мов примха творчої фантазії, робить ся підніжжєм задля постаті сього чоловіка, сього капітана з мундуром чи то майора в одставці, прожившого все своє тихе життя в своїй халупчині в Полтаві, лічучись доглядачем дому виховання дітей бідних дворян, куратором божого дому.

Але ось тепер вся Україна, і російська і галицька, ісходить ся в свої інтелігентні центри, щоби сьвяткувати пам'ять сього чоловіка. Полтава споружає йому пам'ятник і тисячі рублів ідуть туди з усіх кінців України від нашого не багатого і не дуже-то щирого культурного миру. Панове! Чи немає тут непорозуміння якого? Ні, немає тут ніякого непорозуміння і „скринька просто відчиняєть ся“, але не з того боку, з якого ми до неї підійшли. Підійдемо-ж инак.

Сто років пройшло з тієї пори, як ізклалась духовна особистість Котляревського, ізклалась натурально, залежавши від свого окруження. Щож се за окруженє було? Пригадаємо лишень собі прикмети. Лівобережна Україна чи то „Малороссія“, як її тепер називають, родина нашого поета, відірвалась від державного устрою Польщі за сто років з чимсь перед появою на сьвіт Котляревського. Розпочав ся процес щенія України до сполушнього устрою російської держави, процес довгий, болючий, якими і завжди бувають подібні процеси, але до кінця 18-го ст., до того часу, як почав ізкладатись Котляревський, процес сей був уже викінченим. „Малороссія“ зробила ся Україною російської держави і дійсністю вже сталось циркулюванє житевих соків проміж сією україною і осередком. Ми уже добре знаємо, на скільки повним був сей процес ріжних глибоких змін в соціальних умовах

українського життя. Богато Українців подібно до московського народу стало кріпаками; вищі верстви, се-б-то козака старшина, як найшвидче відріжнившись від народньої маси, розумненько закріпила за собою свої привилеї з'єднавши ся з московським дворянством, чинючи се і на ґрунті загальної культури, мови, школи і літератури. Все міцне — і літературний талан теж — квапилося відріжнити ся від діла усеїї знесиленої, зневоленої темної маси народньої, діла, котре здавалось, було вже програним. Українська народність зробила ся простонародом, не маючим культурної кляси, печатного слова, не маючим орґанів умислового духового життя і навіть будуччини.

Котляревський був дворянином, був задля своїх часів людиною зовсім осьвіченою і безперечно мав літературний талан. Перед ним лежала широка бита дорога, він мав змогу зробитись новим Піндаром російським, міг слідувати за своїм земляком Капністом, та писати поучаючі комедії, або тендітні романси, котрі давали своїм авторам всеросійську славу і міг... та мало чого не міг би зробити собі на користь, не без вжитку і задля других талановитий чоловік на ґрунті тодішньої російської літератури, чоловік, котрий слав уже взірці всілякої літератури: поетичної і прозаїчної.

Котляревський не пішов по сій битій і тому легкій дорозі. Окрім літературного талану Котляревський мав ще дещо. Власне щож? Може се було тонке естетичне почутє, котре підказувало йому, що поет є подібним мітичному Антееви, котрий набирає сили дотикаючись землі — так і поет є міцним лише в стихії рідної мови; може се був атавізм переливання почуття старого українця гордого своєю мовою рідною, чутлива совість шептала йому щось про темну безголосу масу народню? Не знаю... Несміливим і непевним був перший крок, що зробив його Котляревський на тій дорозі, на яку його вело внутрішнє житє — се-б-то на дорозі літературної творчости рідною мовою. Звичайно, що форма пародії, яку зважив ся він дати своїй „Енеїді“, є власне лише відгуком сієї непевности. З одного боку, в ньому жило міцне, безпосереднє почуття сили, богатства і краси рідної мови; але не треба забувати, що в ньому-ж повинен був ховатись і чоловік тодішньої культури, по якій кодексу мова, нечемного і підлого народу — так казав осьвічений 18-ий вік — не була гідною задля виразу благородних, високих і красних почувань. Форма-ж пародії як-не як, була виходом з сієї суперечки. Щоб там не було, перший

ступень був зробленим, і щоби його зробити, мало було самого лише талану, потрібним було і те, що ми звикли називати моральною силою, чи там громадською відвагою. На появу „Енеїди“ не треба дивитись, як на простий літературний факт, а як на моральний подвиг людини, котра насмілилась стати поперек пануючої течії, котра боролась як з розуміннями свого оточення, як рахунками власного вжитку з острахом перед суспільною доганою і кепкуванням, так і з собою з подвоєністю свого внутрішнього існування. І великий вчинок є тепер по заслугі нагородженням. Котляревський сам сього не знаючи, зробив справедливо велике діло, один з тих великих вчинків, які дістають ся на долю лише небагатьох щасливих вибранців: він з'єднав свою народність з течією загально-людського культурного поступу.

Є в одній з поезій Шевченкових вираз великої сили і значіння:

...На сторожі коло їх
Поставлю слово...

Отсе і треба сказати про Котляревського. Він справді поставив слово на сторожі української народности і її найдорожчих зисків. І аж доти, доки сей вірний сторож „слово“ узброєне печатю, не кине свого уряду — не загине живе діло, біля котрого воно поставлене.

Пошануємо, як слід, вічну заслугу Івана Петровича Котляревського!

